

Володимир Калашник
Любов Савченко

МОВНО-ЕСТЕТИЧНІ ЗНАКИ ДУША — ПЕЧАЛЬ — СЛОВО У ПОЕТИЧНОМУ СВІТІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Кожний поет являє своїм сучасникам і прийдешньому особливий світ роздумів, почуттів, оцінок, матеріалізований у мові. Поезія виражає творчу індивідуальність у її внутрішніх перетвореннях, духовних пошуках. Неповторний світ лірики Ліни Костенко видається індивідуально-глобальним усесвітом, що органічно поєднує найінтимнішу таїну земного буття з просторово-часовими вимірами космічного.

За О. Потебнею, «світ мистецтва складається з [...] малих і простих знаків великого світу» (Потебня О. О. Естетика і поетика слова. — К., 1985. — С. 125). Правомірність цієї думки якнайкраще засвідчує поезія Ліни Костенко. Мовотворчість поетеси — неоціненне надбання естетично вартісних смислів і цінностей.

Про художньо-словесне мистецтво та його форманти як своєрідні складники культури народу в її тягlostі вагомо го-

ворить Світлана Єрмоленко: «Непересічні мовні особистості володіють талантом інтуїтивно відчувати колективний досвід у сприйманні естетичної природи слова й трансформувати його в такі мовні форми, які і за природою творення, і за характером сприймання (саме в єдності цих двох процесів!) постають як мовно-естетичні знаки національної культури» (Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови). — К., 1999. — С. 358-359). Такими мовно-естетичними знаками в українській культурі є стрижневі образи-символи мовотворчості Ліни Костенко.

З-поміж авторських знакових образів привертають увагу такі, як *душа*, *печаль*, *слово*, що мають не лише самотійну поетичну семантику, але й набувають додаткових естетичних смислів шляхом перетинання та взаємодії.

Розгляд названих образів-символів доцільно розпочати з номінування сутності людини — *душа*. Естетичне наповнення цього образу здійснюється передусім за рахунок художніх означень. «Словник епітетів української мови» (Словник епітетів української мови / С. П. Бирик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт. — К., 1998) фіксує чимало епітетних сполук із цим словом, у тому числі наводить низку ілюстрацій із поезії Ліни Костенко. Це, зокрема, означення характеру людини: *Їй сняться хмари і липневі грози, / Чиясь душа, прозора при свічі* (Тут і далі цитуємо за виданням: Костенко Ліна. Вибране. — К., 1989. — С. 41) та оригінальні епітети: *Душа, зруйнована, як Троя, / Своїх убивць переживе* (С. 542); *Уже всі звикли: геніїв немає. / Поснулим душам велено хрости* (С. 207).

Епітетна характеристика внутрішнього світу ліричної героїні, експлікованого в образі *душа*, багата й різноманітна. З відповідних означальних сполук постає її нелегка, часом трагічна доля: *розгублена душа* (С. 273), *понівечена душа* (С. 300), *душа моя, одиначка* (С. 218), *душа моя, знайдибіда* (С. 194), *душа, забинтована білим сміхом* (С. 193).

Поодинокі фрагменти поезії містять підкреслено позитивні означення *душі*: *відкрита моя душа* (С. 155), *непродана душа* (С. 376), *жагуча душа* (С. 403).

Авторське означення *душі* у сполучі *душа поза межею витривалості* (С. 226) відтворює найвищу напругу, в якій

постійно перебуває лірична героїня. Близькими до названого є образи в генітивних бінарних сполуках *біцепси душі* (С. 150), *січкаря душі* (С. 167), *мігрень душі* (С. 234) — із соціальною характеристикою епохи, в якій живе поетеса. В інших генітивних метафорах зі словом *душа* відбито просторово-часовий вимір історії: *душа полів* (С. 339), *кордон душі* (С. 261), *душа тисячоліть* (С. 347).

Душа як вираження сутності та безсмертя людини у поетичному світі Ліни Костенко оживає, олюднюється, перебуває у безперервному русі й дії. Показовими з цього погляду є такі контексти: *душа складала свій тяжкий екзамен* (С. 14), *зігрілася душа, розмерзлась, ожила* (С. 407), *душа посварилася з Богом* (С. 237), *гине моя душа, задивлена в чужу* (С. 287), *душею стерп* (С. 380), *болить душа словами* (С. 380), *душа до краю добрела* (С. 283), *душа пройшла всі стадії печалі* (С. 266). Тобто семантична багатоплановість образу *душа* забезпечує йому роль стрижневого компонента авторських афористичних висловів.

Не втрачаючи своїх внутрішніх і функціональних зв'язків у межах образної системи ідіостилу, авторські афоризми тяжіють до автономного вживання. Це стає можливим завдяки їх наповненості соціально важливим змістом, морально-етичній спрямованості, довершеності й естетичності форми. З-поміж висловів із компонентом *душа* вирізняємо ті, що розкривають тему безсмертя народу та його духовних витоків: *Цінує розум вигуки прогресу, / Душа скарби прадавні стереже* (С. 21); *Душа належить людству і епохам* (С. 27); *Душа шукає слів, як молитов* (С. 254); *Душа — єдина на землі держава, / де є свобода чиста, як озон* (С. 261).

В афористиці Ліни Костенко простежуємо й наскрізну тему супротиву життєвим випробуванням: *Життя — це оббирання реп'яхів, / що пазурами уп'ялися в душу* (С. 178); *Як невимовне віршами не скажеш, / чи не німою зробиться душа?!* (С. 31). Лірична героїня за будь-яких умов не втрачає віри в можливість душевної рівноваги: *У закутку душі хай буде трохи сад* (С. 68); *Сахається розгублена душа, / почувши раптом тихі кроки щастя* (С. 273). Однак поетова душа не може існувати без тривоги, оскільки *блаженний сон душі мистецтву не сприяє* (С. 88).

Звертаємо увагу й на авторські лексичні новотвори. Серед них особливою експресією вирізняється оказіональний прислівник *щодуші*, ужитий в одному синонімічному ряду з часовими позначеннями: *І так щодня, щовечора, щоранку, / так щодуші!* — *Мигтить у всі кінці* (С. 115).

Важливий атрибут душевного стану поетеси — *печаль* як всеохопне відчуття небайдужості, тривоги. Через градацію виміру цього відчуття Ліна Костенко передає його крайню межу, що стає підставою для переходу в іншу якість — розпач змінюється надією: *Душа пройшла всі стадії печалі / Тепер уже сміятися пора* (С. 266).

«Словник епітетів української мови» подає два приклади художніх означень з аналізованим словом. Це *чиста печаль* (С. 283) в оточенні поетичних образів (*дивна отрута, спрагла жага*), що означають силу кохання. Крім того, вказано на оригінальний епітет *прискіпливий* у такому контексті: *залишилась по мені / лиш тінь від мене на стіні. / І ця печаль, прискіплива, як слідчий* (С. 212). Серед помічених оригінальних означень наведемо й такі: *пронизлива печаль* (С. 406), *сонячна печаль* (С. 410), *гірка печаль світань* (С. 293). Вони характерні для поезики Ліни Костенко, оскільки відтворюють складну гаму почуттів авторки та ліричної героїні.

Сема 'печаль' наявна і в активно вживаному синонімі *туга* з посиленою конотацією означуваного. Семантику та експресивність стрижневої номінації в такому разі визначає контекст, наприклад: *у тузі вічної розлуки* (С. 99), *смертельна туга плакала органно* (С. 225), *душі людської туго і тайго* (С. 82), *зжилася з тугою чайною* (С. 162). Семантичне поле *печаль* таким чином розширюється, перетинаючись із мікрополями *туга, журба, сум*, які, у свою чергу, утворюють об'єднане макрополе.

Як і в образі *душа*, семантичне перетворення поетичного знака *печаль* засвідчують оригінальні генітивні сполуки: *дотик печалі* (С. 235), *гілочка печалі* (С. 244), *пожежі печалі* (С. 314), *печаль годин* (С. 255), *барельєфи печалі* (С. 107), *дитя печалі* (С. 370). Матеріалізація абстрактного образу за допомогою конкретного складника уможливорює слухове, зорове та дотикове «вимірювання» *печалі*, робить відповідне відчуття всеосяжно сприйманим.

Глибокий смисл та емоційність мають афоризми з компонентом *печаль*: *Печаль моя — ріка без переправи./ На тому боці спогади живуть* (С. 412); *Різьбить печаль свої дерева-рити* (С. 344); *Так думки печаль прополоскала./ що, як сад, під зливою живу* (С. 329); *Тихо строчать дощі... І навіщо мені ця печаль?/ Що я хочу спитать у цієї сумної кравчині?* (С. 320). Матеріалізація цього образу в названих сполуках конкретизує абстрактне поняття як тактильно відчутне. Це відчуття підтримують дієслівні форми *різьбити* та *прополоскати*. Останній контекст контамінує значення ‘дощ’, ‘осінь’, ‘печаль’, а дієслівна форма *строчити* та назва істоти *кравчиня* об’єднує їх, асоціативно утворюючи елегійний, спокійний образ осені.

Сема ‘печаль’ в авторських контекстах перемежується із семами ‘слово’ і ‘душа’, формуючи складний триєдиний образ: *І слів нема І туга через край* (С. 286); *А прийде ніч — болить душа словами* (С. 380); *Не говори печальними очима/ те, що бояться вимовить слова* (С. 276). Отже, образи *душа* й *печаль* актуалізуються в *слові* як семантичному центрі ідіостилю поетеси.

«Словник епітетів» подає цілу низку поетичних означень до образу *слово*, узятих із мови творів Ліни Костенко: *страшне слово* (С. 138); *шалене слово* (С. 187); *слова легкі й порожні* (С. 277); *зацьковані слова* (С. 172); *забрехуще слово* (С. 163). Як оригінальні наведено епітети у сполуці *густі смарагдові слова* (С. 161), хоча, як видається, своєрідними є й означення *зацькований, забрехущий*.

Авторські поетичні означення у контекстах *із правдою розлучені слова* (С. 173); *мої слова, у чоботи не взуті* (С. 187); *серцем вистраждане слово* (С. 155); *мої слова од болю недоріки* (С. 298) створюють незвичайні художні образи, де епітет перебирає на себе основне значення, надаючи аналізованому слову додаткового забарвлення.

Контекст *Душа моя обпалена/ і як ти ще жива?/ Шукаєш, мов копални, — / слова, слова, слова!* (С. 194) не просто поєднує виділені образи, а зближує їх семантично, підкреслює їх невіддільність.

Ліна Костенко відмежує легкодухі, нещирі слова від справжніх, наповнених думкою й почуттям, тих, із яких постає

поезія. Вони становлять семантично протилежні поля — з опозицією означень слова. З одного боку — *байдужі слова* (С. 99), *гучні слова* (С. 69), *із правдою розлучені слова* (С. 173), *каламутне слово* (С. 534), *кулететна черга слів* (С. 129); з другого — *необхідні слова* (С. 59), *потрібне слово* (С. 243), *посіяне слово* (С. 59), *єдине слово, що має безсмертний сенс* (С. 261), *безсмертні слова* (С. 165), *невимовні слова* (С. 390). Опозиція позитивної оцінки наявна в означеннях поетового слова: *ти знаєш слово-брилу/ і слово-філігрань* (С. 194), де перший епітет відбиває вагомість (пор: *слово непосильне для пера*. — С. 266), а другий — витонченість твору митця.

До семантичного поля «слово» належать і синонімічні складники — лексеми *вірш, мова, поезія*. Вони активно живуть у поетичній мові Ліни Костенко: *Адресовані людям вірші — найщиріший у світі лист* (С. 135); *і безтурботна молодь без акценту/ вже розмовляє мовою заброд* (С. 368); *Поезія згубила камертон./ Перецвілась, бузкова і казкова./ І дивиться, як скручений пітон,/ скрипковий ключ в лякливі очі слова* (С. 173).

Життя слова асоціюється з існуванням усього живого. Цим зумовлені поетичні метафори, що передають різні життєві етапи — від народження до загибелі чи безсмертя: *Слова росли із ґрунту, мов жита* (С. 161); *Слова як сонце сходили в мені* (С. 14); *Слово ж без коріння, покотиться, втече* (С. 23); *Посіяне слово не сходить в полях* (С. 59); *Це лиш слова. Зате вони безсмертні./ Вгамуйте лють. Їх куля не бере* (С. 165). Такі мікрообрази органічно вплітаються в канву авторського світосприйняття, продукуючи численні афоризми про слово й поезію.

Поетична творчість для Ліни Костенко — це самозреченість, саможертвність, праця на межі душевної напруги. Це відбито в таких поетичних узагальнених образах: *Поети — це біографи народу,/ а в нього біографія тяжка* (С. 268); *Ще слів нема. Поезія вже є* (С. 28); *Ви поезія, вірші?/ Чи тільки слова?/ У майбутнього слух абсолютний* (С. 8); *Поет природний, як природа/ Од фальші в нього слово заболить* (С. 69); *А вірші ридать... Отак і життя промине* (С. 238). Афористичні вислови про слово як атрибут поезії посилюють сприйняття

мікрообразів, символів, уводячи читача в неповторний світ високої авторської естетики вислову.

Аналізовані образи-символи постають із лірики Ліни Костенко естетично вартісними виразниками авторського світо-відчуття і світосприймання. *Душа* з абстрактного позначення внутрішнього світу, почуттєвої сфери людини творчою уявою поетеси трансформована в істоту, якій притаманні всі земні радощі й печалі. Постійна її супутниця в авторській мові — *печаль*, так само олюднена, здатна сама пробуджувати в читачеві співпереживання. Саму себе й усі свої тривоги та сподівання поетеса передає в слові. Явлену душею, здатною до найтонших виявів чуття, воно зворушує кожного, хто входить у його художній простір. Мовотворчість поета-лірика відкриває новий образний світ, зітканий з естетично значущих смислів (див.: Калашник В. Мовна особистість митця в індивідуально-авторській поетичній картині світу (спостереження над лірикою А. Мойсієнка) // Світ мови: поетика текстових структур: Наук. збірн. на пошану професора Анатолія Мойсієнка. — Київ-Дрогобич, 2009. — С. 65-69). У цьому світі однаково важливими є і мікро-, і макрообрази як різної складності мовно-естетичні знаки культури.

Особливе місце в художній мові Ліни Костенко посідають засоби міфології та фольклору. Народнопоетичні та міфологічні елементи, трансформуючись, сприймаються як канонічні естетичні знаки і водночас як авторські. Ці знаки входять у пласт використаних поетесою образів світової культури. Сплав національного і традиційного, звичного і неповторного, особистісного і загальнолюдського вибудовує дивовижний мовосвіт, ім'я якому — Ліна Костенко.